

ПРИКАРПАТСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ім. ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

КАРАГОДІН ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 370.091.2

**ПРОБЛЕМА МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ
У ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ IV - XI СТОЛІТЬ**

13.00.01 - теорія та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК — 1997

AB 39076

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Тернопільському експериментальному інституті педагогічної освіти. Асоціація приватних вузів України

Науковий керівник — доктор педагогічних наук, професор
Вихрущ Анатолій Володимирович
Тернопільський експериментальний інститут педагогічної освіти, проректор з наукової роботи

Офіційні опоненти — доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент АПН України
Ступарик Богдан Михайлович
Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника
завідувач кафедри історії педагогіки
кандидат педагогічних наук, доцент
Курляк Ірина Євгенівна
Львівський державний університет ім. І.Я. Франка
доцент кафедри педагогіки

Провідна установа — Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка, кафедра педагогіки
Міністерство освіти України, м. Київ

Захист відбудеться 26 грудня 1997 року о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К.09.03.01 у Прикарпатському університеті ім. Василя Стефаника за адресою: 284000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57.

Автореферат розісланий 25 листопада 1997 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Pera O.C.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

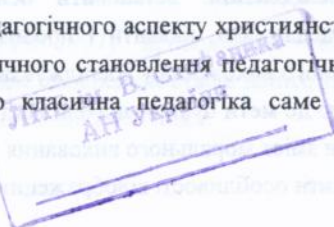
Актуальність проблеми. Педагогічна думка IV - XI ст. — одне з найменш досліджених питань у вітчизняній педагогіці. Як правило, із-за зрозумілих ідеологічних причин стосовно даного періоду розвитку суспільства, відколи християнство стало державною релігією Римської імперії і наукова думка розвивалася у контексті християнської філософії, прийнято було вважати, що він характеризується значним заниженням інтелектуального і культурного рівня у порівнянні із античністю. Завдяки працям вітчизняних філософів (В. Бичкова, В. Горського, С. Кримського, В. Ничика та ін.) такий погляд однозначно визнається безпідставним, що зумовлює необхідність відповідного переосмислення і в педагогічній науці.

Складний комплекс питань, пов'язаний з євангельським вченням, став предметом пильної уваги суспільної думки особливо у зв'язку з наближенням до відзначення світовою громадськістю 2000-річчя виникнення християнства, причому загально визнаною істиною вважається те, що християнство відіграло значну виховну роль у становленні саме етичних цінностей європейської та світової цивілізації.

Але навіть не стільки цей історичний аспект зумовив глибокий інтерес до християнства наукової думки. Із-за краху ціннісних орієнтирів тоталітарної системи, у суспільстві спостерігається ідеологічний вакуум, наслідки якого особливо гостро позначились на суспільних дисциплінах. Тому активне звернення до ідейних джерел християнства усвідомлюється вітчизняною наукою, як реальний вихід із цього кризового стану.

Основна тенденція, яка простежується у сучасній педагогічній думці, - це звернення до системи народного виховання. Саме завдяки органічному зв'язку між народною педагогікою і євангельським вченням, елементи християнської педагогіки активно входять у практику виховання. Це стосується не тільки питань змісту виховного процесу, але і методів виховання, що вимагає їх теоретичного дослідження.

Зрештою, звернення до педагогічного аспекту християнства викликане і потребою переосмислення історичного становлення педагогічної думки, адже ще К.Ушинський відзначав, що класична педагогіка саме у християнстві черпала свої основні ідеї.

У педагогічній думці діаспори можна назвати кілька праць, які стосуються безпосередньо питань християнської педагогіки. Проблема виховного ідеалу висвітлена у працях Г.Ващенко і В.Яніва. Антропологічні основи християнського виховання досить ґрунтовно розглянуті В.Зеньковським. Про вплив християнства на педагогічні погляди М.Пирогова та К.Ушинського писала у своїх розвідках В.Василевська.

Останнім часом і у вітчизняній педагогіці з'являються дослідження, в яких аналізуються різноманітні аспекти християнського виховання. Серед дослідників, які займаються даною проблемою, можна назвати І.Андрухів, А.Вихруща, О.Вишневського, В. Жуковський, Т.Захаревич, С.Карпенчук, І.Климишина, В.Кухарського, А.Марушкевич, М.Мельничук, О.Огірка, М.Сагач, Д.Федоренка, М.Чепіль, В.Ященко. Педагогічні ідеї християнства активно обговорюються на сторінках освітньої преси, на наукових конференціях, серед яких особливо можна виділити щорічні міжнародні конференції, присвячені християнській педагогіці, у м. Острозі.

Християнський характер народної педагогіки висвітлений у працях М.Стельмаховича. Світоглядні засади християнства детально розглянуті у монографіях В.Горського і В.Бичкова, в яких значна увага приділяється аналізу святоотцівського вчення у контексті візантійсько-українських взаємин. Психологічні аспекти євангельської моралі і патристики висвітлені у працях Феофана Затворника та І.Брянчанінова.

Враховуючи все сказане, з огляду на необхідність педагогічного осмислення християнства, яка зумовлена і теоретичними, і практичними потребами, ми і визначили тему нашого дослідження: "Проблема морального виховання у педагогічній думці IV - XI століть".

Об'єкт дослідження: процес виховання особистості у педагогічній думці IV - XI ст.

Предмет дослідження: моральне виховання особистості у християнській педагогіці.

Мета дослідження: встановити основні концептуальні положення християнської педагогіки, виявити і проаналізувати особливості і тенденції процесу морального виховання у досліджуваній період.

Відповідно до мети були визначені наступні завдання дослідження:

- розкрити зміст морального виховання у Біблії;
- простежити особливості відображення педагогічних ідей у патристиці;

- проаналізувати біблійну концепцію особистості, її психологічний і філософський аспекти у контексті християнської педагогіки;
- виявити основні тенденції морального розвитку особистості у святоотцівській традиції з точки зору її антропологічних засад;
- встановити ієрархію моральних цінностей християнського виховного ідеалу;
- дослідити особливості системи методів морального виховання у патристиці;
- проаналізувати вплив педагогічних ідей християнства на становлення вітчизняної та зарубіжної педагогіки.

Методологічною основою дослідження стали філософські положення теорії пізнання, філософська теорія моралі як інтегрованого явища, психологічна концепція діяльності як основного чинника розвитку особистості.

Основні методи дослідження: вивчення і аналіз наукової літератури, порівняльно-історичний аналіз тексту, лінгвістичний підхід до визначення об'єму понять, антиномічний розвиток досліджуваної проблеми, апробація теоретичних даних на практиці, систематизація та узагальнення результатів дослідження.

Дослідження проводилось у три етапи:

На першому етапі (1993-1994 рр.) було вибрано об'єкт дослідження, вивчалися відповідно до нього твори отців Церкви і їх аналіз у філософській, педагогічній, психологічній і богословській літературі.

На другому етапі (1994-1995 рр.) дослідження проводилось у двох напрямках: практичному і теоретичному. Сутність першого полягала у вивченні основних особливостей християнської педагогіки у ході її практичного застосування. На базі ЗОШ №18 і №17 м.Тернополя були апробовані основні концептуальні положення, чіткіше кристалізувалися теоретичні завдання. Це і послужило підґрунтям для теоретичних узагальнень, що знайшло своє відображення у навчальних програмах: "Основи християнської педагогіки" (для вузу), "Основи християнської моралі" (для школи).

На третьому етапі (1996-1997) проводилась систематизація та узагальнення отриманих упродовж попередніх етапів даних, обґрунтовувалися висновки, готувалися до друку навчальні посібники.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що воно являє собою першу спробу системного аналізу християнської концепції морального виховання у вітчизняній педагогіці. У ході дослідження було виявлено: педагогічний зміст основних біблійних понять; залежність усіх компонентів системи морального виховання у християнстві від її антропологічних передумов; основоположне значення теми боротьби з пристрастями для розуміння проблеми виховного ідеалу і методів морального виховання; вплив ідей християнської педагогіки на розвиток зарубіжної і вітчизняної педагогічної науки.

Теоретичне значення виконаного дослідження обумовлене його науковою новизною і полягає в тому, що відкриває невідомий для вітчизняної науки патристичний напрямок педагогічної думки, окреслює основні проблеми та ідеї християнської педагогіки, дає можливість глибшого розуміння історії педагогіки.

Практична цінність дослідження визначається тим, що дозволяє ефективніше використовувати елементи християнської педагогіки у виховному процесі. Матеріали дослідження можуть використовуватися при читанні курсів “Історія педагогіки”, “Етика”, “Релігієзнавство”. Одержані результати знайшли своє застосування при розробці шкільних і вузівських програм, спецкурсів, написанні навчальних посібників.

Вірогідність результатів наукового дослідження забезпечується його методологічною базою, застосуванням взаємодоповнюючих методів науково-педагогічного пошуку, що відповідають предмету, меті та завданням дисертаційної роботи, апробацією їх у виховній практиці.

На захист виносяться:

- основні концептуальні положення педагогічної думки IV - XI століть;
- ієрархія моральних цінностей християнського виховного ідеалу й особливості системи методів морального виховання у патристиці;
- становлення вітчизняної та класичної педагогіки у контексті впливу педагогічних ідей християнства.

Апробація роботи. Матеріали дослідження доповідались на міжвузівських наукових та науково-практичних конференціях у м. Тернополі, наукових семінарах при управлінні освіти Тернопільського міськвиконкому. Результати дослідження були викладені у навчальних програмах “Основи християнської педагогіки” і “Основи християнської моралі”, які пройшли

апробацію у Тернопільському експериментальному інституті педагогічної освіти і загальноосвітніх школах м. Тернополя.

Структура і обсяг дисертації: дисертаційне дослідження складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (196 найменувань) і 2 додатків. Повний обсяг дисертації 177 сторінок, основна частина — 141 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі визначається актуальність дисертаційної теми, об'єкт і предмет дослідження, встановлюється мета і відповідно до неї основні завдання, вказується методологічна база, описуються основні етапи дослідження, розкривається його наукова новизна, теоретичне значення і практична цінність, встановлюються положення, що виносяться на захист.

У першому розділі “Теоретичні основи християнської педагогіки” розглядаються особливості системи морального виховання у педагогічній думці IV-XI ст., аналізується християнське вчення про особистість, яке зумовлює динаміку педагогічного процесу у святоотцівській системі виховання, розкривається зміст основних етапів морального розвитку у патристиці.

У дисертації відзначено особливості педагогічної думки IV-XI століть, яка розвивалася на основі християнської традиції, у творах отців Церкви і була нерозривно пов'язана із своїм першоджерелом - Біблією. Для мислителів даного періоду, як і для античного світу, характерним було те, що педагогічні проблеми розглядалися у контексті цілісної філософської системи, яка становила складний комплекс різномірних знань.

У ході аналізу патристичної концепції виховання встановлено три наступні її основні риси. По-перше, сутність виховного процесу у патристиці зводиться до засвоєння етичних норм, вираженням яких служили біблійні заповіді. Акцентовано увагу на тому, що розумове, естетичне, трудове і фізичне виховання у християнстві мали значення настільки, наскільки вели до покращення поведінки, тобто морально детермінувалися, а тому і не становили самостійного предмету аналізу, розглядалися як компоненти системи морального виховання.

По-друге, педагогічний процес у Біблії не окреслюється певними межами, а охоплює все життя. Згідно із старозавітними і новозавітними заповідями, моральне вдосконалення - це основний обов'язок кожної особистості. Біблійна ідея неперервного морального виховання, як зазначав К.Ушинський, втілювалась у педагогічній практиці Церкви, а також знайшла своє відображення у поглядах Я.А.Коменського.

По-третє, християнська система виховання виражена у філософських термінах. У дослідженні встановлено основний педагогічний зміст фундаментальних понять святоотцівської філософії, виділено п'ять провідних у патристиці тем, в яких розглядається проблема виховання, а саме: 1) безперервне моральне вдосконалення; 2) корекція поведінки на рівні вчинків; 3) виправлення бажань і почуттів; 4) культивування чеснот на рівні мотивів діяльності; 5) виховний ідеал як безпристрасність. У ході аналізу зазначених тем встановлено між ними ієрархічний зв'язок, який вказує на динаміку педагогічного процесу і визначає зміст морального виховання у біблійній традиції, що показано графічно.

Рис. № 1. Зміст морального виховання у Біблії.

У дисертаційному дослідженні висвітлено значимість християнської концепції особистості для розуміння суперечностей і діалектики педагогічного процесу у патристиці. Основою біблійної антропології виступає вчення про образ і подобу Божу у людині. На основі аналізу висловлювань отців Церкви встановлено, що теза “за подобою” розумілася однозначно, як досконалість у чеснотах, а у тлумаченні символу “за образом” вже від IV ст., від Августина Аврелія й Іоана Златоуста, намітилось два напрямки: етичний і психологічний. Відзначено взаємозв'язок між цими напрямками. Так, коли у першому визначаються тенденції виховного процесу стосовно зовнішнього світу, тобто в моральному аспекті, то у другому - стосовно внутрішнього, тобто в аспекті психологічному. Представники етичного напрямку розуміли вислів “за образом” як наділеність людини свободою і розумом. Саме як здатність до розумової діяльності тлумачив поняття “образу” і Я.А. Коменський, роблячи на підставі цього висновок, що кожна дитина має від природи значні розумові здібності, які необхідно розвивати. Проте у дослідженні наголошено на тому, що у патристиці основним компонентом біблійного висловлювання виступає саме категорія свободи. Відзначено принципову новизну християнського розуміння свободи у порівнянні із дохристиянським світом, на чому наголошував К.Ушинський. На основі аналізу зроблено висновок про категорію свободи як основний принцип виховання у християнській педагогіці, обов'язкову умову педагогічного процесу, яка передбачає принципи зв'язку свободи і добра, поваги до кожної особистості та віри в її потенційні можливості.

У ході дослідження розкрито психологічні аспекти педагогічного процесу у патристиці. Так, представники другого напрямку святоотцівської антропології тлумачили поняття “образу” як трискладовість людської душі, виділяючи три сфери психіки. Аналіз особливостей взаємодії цих трьох психічних компонентів у святоотцівській концепції виховання дав можливість встановити дві основних її тенденції. Перша з них визначає принцип єдності у вихованні думки, чуття і діяльності. Друга - стверджує принцип основоположності сфери почуттів у моральному становленні особистості. Остання теза впливає із тієї особливої ролі, яку відводили отці Церкви “серцю” у діяльності людини, звертаючи основну увагу саме на внутрішні фактори поведінки. На цій підставі зроблено висновок, що саме виховання

почуттів, внутрішніх мотивів моральних вчинків виступає основним завданням християнської педагогіки.

Окремо у аналізі біблійної концепції особистості розглянуто категорію “духовності”, яка не просто розуміється як найвищі моральні почуття, а вносить тему внутрішньої боротьби, ідею психічного роздвоєння, оскільки визнає наявність деструктивного начала і враховує суперечності морального розвитку. Тобто, у людській психіці спостерігається антиномія різнорідних прагнень.

У контексті цієї антиномії звернено увагу на те, що категорія “серця” починає осмислюватися не просто як сфера почуттів, але, перш за все, як компонент психіки, який не підпорядковується розумовому контролю, тобто не усвідомлюється особистістю, як сфера панування пристрастей, які виступають внутрішніми мотивами моральної поведінки.

У першому розділі також аналізуються особливості морального розвитку особистості у християнській педагогіці. Відзначено, що моральний розвиток у патристиці розуміється як довготривалий і поступовий процес звільнення від негативних факторів поведінки, тобто пристрастей. У ньому святими отцями виділяється кілька якісних станів, які характеризуються різними відношеннями до пристрастей і відображають міру очищення, а отже моральної досконалості. Ці якісні відношення визначають зміст основних етапів морального розвитку особистості. Так, сутність першого етапу полягає у зосередженні розуму на внутрішньому світі, що знесилоє вплив негативних тенденцій. Це самозаглиблення призводить до того, що особистість починає помічати самі внутрішні мотиви моральної діяльності, які раніше були неусвідомленими, що становить зміст другого етапу морального становлення, який у святоотцівській традиції називається самопізнанням.

Звернено увагу на те, що саме поняття “самопізнання” у християнстві суттєво відрізняється від античного розуміння, наповнюється абсолютно новим, психологічним змістом. Пізнати себе у розумінні святих отців - це пізнати свої пристрасті, пізнати ті внутрішні фактори, які керують поведінкою людини, що вважається початком очищення від зазначених негативних явищ. З усвідомленням особистістю мотиваційної сфери починається наступний, найскладніший етап морального розвитку. Третій етап - виховання почуття антипатії до пристрастей. Згідно вчення отців Церкви, усвідомлення певної пристрасті є недостатнім для того, щоб її перемогти, оскільки через почуття

задоволення вона буде надалі мотивувати етичну діяльність. І тому основне завдання морального виховання, згідно святоотцівської педагогіки - виховати почуття антипатії до певної пристрасті.

У дослідженні розглянуто класифікацію пристрастей у патристиці, виявлено їх генетичну взаємообумовленість, розкрито їх загальний моральний зміст. На основі аналізу творів отців Церкви можна назвати наступних дев'ять основних пристрастей: самолюбство, тілоугодництво, користоловство, славоловство, блуд (фрейдівське "лібідо"), гордість, печаль, відчай, гнів. Встановлено залежність актуальних завдань морального виховання у патристиці від домінуючої пристрасті, яка визначає поведінку конкретного індивіда, оскільки кожна пристрасть передбачає свої особливості моральної корекції. Особливо наголошено на тому, що для розуміння динаміки виховного процесу у християнській педагогіці основоположне значення має антропологічне вчення про вторинність негативних тенденцій.

У другому розділі **"Основні тенденції морального виховання у патристиці"** розглядається й аналізується проблема морального ідеалу у християнській педагогіці, досліджуються особливості системи методів морального виховання і роль християнства у становленні педагогічної науки.

Проблема християнського ідеалу найбільш досліджена у педагогічній науці. Проте аналіз наукової літератури у контексті теоретичних основ християнської педагогіки дав підстави зробити висновок, що цілий ряд найскладніших питань новозавітньої етики опинився поза увагою вчених.

З точки зору антропологічних засад християнства розглянуто категорію найвищого блага, яка, як зазначав Г.Ващенко, є основою виховного ідеалу. Встановлено її негативний і позитивний зміст у порівнянні з етичним вченням стоїків. Зроблено висновок, що найважливішим благом у християнстві виступає добродієність, яка розглядається не в соціальній, а в психологічній перспективі, розуміється як чеснота любові, однак в нетрадиційному значенні, як безпристрасність. Саме безпристрасність вважається у патристиці кінцевою метою педагогічної діяльності, і об'єднує дві ціннісні системи, які визначають виховний ідеал у творах отців Церкви. Перша з них базується на заповідях блаженства, які являють собою не етичні норми поведінки, а сукупність почуттів і настроїв, що супроводжують моральну еволюцію особистості. Особливо звернено увагу на те, що настроєвою домінантою цих заповідей виступає почуття самокритичності і незадоволення досягнутим, постійне

прагнення навчатися і вдосконалюватися, що покликане протидіяти почуттю самозадоволення, яке стосовно морального виховання визнається найбільш негативною тенденцією.

Розглянуто і проаналізовано й іншу ціннісну систему, основою якої виступають три фундаментальні християнські чесноти: віра, надія і любов. Виявлено педагогічний зміст християнської віри, який полягає у культивуванні унікальності, неповторності кожної особистості. Встановлено виховну сутність надії, яка передбачає виховання мужності і терпіння, визначає непохитний оптимізм як основний принцип педагогічного процесу. Висвітлено особливості християнської любові у діалектиці взаємозв'язку з чеснотами віри і надії.

На основі аналізу та синтезу ціннісних орієнтацій встановлено загальні особливості християнського виховного ідеалу. По-перше, ідеал у християнстві має не абстрактний, а конкретний характер, в його основі лежить приклад Христа і святих, які є втіленням зазначених ідеальних якостей, що надає йому особливої життєвої сили, що відзначав С.Горський. По-друге, завдяки конкретності він становить собою не замкнуту, а відкриту систему, що проявляється у наступних основних рисах: а) можливості постійного збагачення новим позитивним досвідом; б) у безперервності процесу морального вдосконалення. По-третє, основним принципом, на якому базується система християнських моральних цінностей, виступає принцип альтруїзму. По-четверте, християнський виховний ідеал у аскетичній традиції мислиться у діалектиці протиставлень “чеснота - вада” (пристрасть). По-п'яте, християнські чесноти розглядаються не просто в діалектиці протиставлень, але і в динаміці розвитку. І цей аспект значно ускладнює аналіз рис виховного ідеалу, оскільки кожна риса має інші характеристики на різних стадіях духовного розвитку. По-шосте, система цінностей у патристиці відзначається строгою ієрархічністю. По-сьоме, безпристрасність як мета морального вдосконалення, динамізм і ієрархічність моральних цілей як педагогічний закон вказують на основну диференціальну ознаку виховного ідеалу у святоотцівській традиції — на його психологічний характер.

У другому розділі значна увага приділена вивченню особливостей системи методів морального виховання у педагогічній думці IV-XI століть, які зумовлені характером мети педагогічної діяльності, визначаються специфікою християнського виховного ідеалу. Аналізується так званий метод “внутрішнього творення”, який визначає шлях до моральної досконалості

стосовно внутрішнього світу особистості, тобто стосовно психічних процесів. Цей метод, як відзначено, виступає основою всієї методологічної системи і поза ним, згідно з поглядами отців Церкви, всі інші методи втрачають свій позитивний зміст. Так, значення такого важливого методу морального виховання як молитва стосовно “внутрішнього творення” визначається тим, що вона, маючи властивість інтеріоризувати психічну діяльність, послаблює вплив пристрастей і у такий спосіб веде до покращення поведінки.

У дослідженні розглянуто й проаналізовано особливу роль у християнській педагогіці такого методу як піст. На противагу загально-прийнятому розумінню акцентовано увагу на тому, що фізіологічний аспект становить тільки зовнішню форму цього методу, зміст якого полягає не в утриманні від їжі, але в опануванні сферою негативних тенденцій, і виявляється у сфері етичних відносин.

Одним з найважливіших методів у християнській педагогіці після посту і молитви вважається читання духовної літератури, яка, будучи сукупністю морального досвіду, через приклад збуджує прагнення до вдосконалення. Тому даний метод особливо ефективний у моральному вихованні дітей, оскільки притягальна сила прикладу найбільша саме у дитячому віці, коли діяльність розвивається “за сценарієм” (вислів Е.Фромма) наслідування дорослих.

У дисертації розглянуто і висвітлено особливості храмового дійства, якому у педагогічній системі патристики надається універсального значення. Встановлено причину такого погляду, яка полягає в тому, що воно являє собою своєрідний синтез методів, куди, разом із вищевказаними, входить цілий ряд інших, які своїм походженням зобов'язані саме церковному богослужінню і є його обов'язковим елементом.

У ході дослідження цього синтезу аналізується такий специфічний метод як таїнства. Виявлено його етичний аспект, який виражається у формі певних програмних текстів і становить конкретний виховний зміст, ідейну специфіку кожного таїнства окремо. Таке таїнство, як сповідь, враховуючи його психолого-педагогічні особливості та патристичну традицію, розглядається як окремий метод. На основі спорідненості сповіді із методом психоаналізу, що зауважив С.Джимбінов, проаналізовано її особливості. Встановлено, що сповідь у християнській педагогіці виконує не тільки функцію своєрідної психічної профілактики, але, в першу чергу, - моральної корекції,

вважається одним з найефективніших методів заохочення і покарання, впливаючи на внутрішні фактори поведінки.

Особливу увагу у храмовому дійстві звернено на церковне мистецтво. Категорія прекрасного ще від Василя Великого й Іоана Златоуста трактувалася у патристиці як онтологічна форма абсолютного блага. Тому мистецтво у християнській традиції виступає своєрідним невербальним текстом (це зумовлює його символічний характер, на чому одноставно наголошують дослідники), і покликане формувати найстабільніший мотив моральної діяльності - естетичний. Окремо із методологічного богослужбового синтезу виділено свято, сутність якого полягає в тому, що позитивні емоції не пов'язані безпосередньо із певним моральним змістом. Саме культивування моральності як найвищого блага і є основним завданням свята у християнській педагогіці. Зупинившись на такому методі як проповідь, ми вказали на наступні її риси у патристиці: доступність, відповідність моральному рівневі слухачів, актуальність, чіткість морального повчання, узгодженість між словами повчання і особистим життям проповідника.

Дослідивши основні особливості і тенденції системи морального виховання у християнстві, ми простежили їх вплив на розвиток педагогічної науки, зупинившись тільки на тих іменах, як класиків педагогіки, так і маловідомих мислителів, у поглядах яких християнський елемент виражений найчіткіше. Особлива увага звертається на творчість основоположника педагогічної науки Я.А.Коменського. На основі аналізу зроблено висновок, що вчений не тільки активно використовував ідеї святих отців, але у його творах знайшли відгомін і такі патристичні теми, які не характерні для протестантизму взагалі. Вплив християнської традиції на педагогічну систему Я.А.Коменського найбільш помітний у його визначенні умов і діалектики виховного процесу, у характерній для патристики трихотомічній концепції особистості, у поглядах на моральне виховання з орієнтацією на формування внутрішніх мотивів моральності.

У ході дослідження поглядів Д.Локка виявлено зв'язок його педагогічних ідей із християнським вченням. Так, метою його концепції виховання виступає саме Євангельський ідеал, який мислитель ставить незрівнянно вище всіх інших моральних систем. Найважливішою з точки зору визначення особливостей християнського світогляду Д.Локка нам видається святоотцівська тема роздвоєння особистості, під впливом якої розвиваються і

його психолого-педагогічні погляди. Аналізуючи внутрішній світ особистості, філософ виділяє в ньому два антагоністичних начала: егоїстичні прагнення тілесних задовольень і альтруїстичні устремління розуму. І основне завдання морального виховання за Д.Локком полягає в тому, щоб “навчити дитину відмовляти в задоволенні своїх пристрастей”. Проте, як зазначено, ідейна близькість Д.Локка і патристики проявляється найбільше у поглядах мислителя на педагогічну проблему покарання і заохочення, в акцентації на внутрішніх факторах етичної корекції.

У аналізі ідеї елементарної освіти Й.Г.Песталоцці звертається увага на її світоглядні витоки й етичну спрямованість. Так, “ціль ідеї елементарної освіти”, як її розумів сам педагог, полягала в тому, щоб внести у закони природи “божественне начало”, тобто певні моральні принципи. Основою ж моралі, як настійно наголошує великий гуманіст, є християнська любов і віра, природовідповідний розвиток яких і визначає зміст його новаторської концепції. Зв’язок поглядів Й.Г.Песталоцці з традиційним християнством особливо виразно простежується у його практиці морального виховання.

Вивчення історичних особливостей становлення вітчизняної педагогічної думки дало можливість зробити висновок, що вона з моменту свого зародження формувалася під впливом патристики. Вже в рукописах XI ст. знаходимо переклади дидактичних творів Василя Великого, Григорія Богослова, Іоана Златоуста, Кирила Єрусалимського та інших отців. Особливо відзначено роль творів видатного візантійського мораліста Іоана Златоуста, якого О. Лопухін називає наставником давньоруського учительства. Його педагогічні ідеї стали визначальними для формування української педагогічної думки, їх вплив чітко простежується від “Повчання Володимира Мономаха дітям” до просвітителів епохи братських шкіл і Києво-Могилянської академії, і навіть у “Народній педагогії” О.Духновича, тобто аж до XIX ст.

Значущість християнства для становлення вітчизняної педагогічної науки найочевидніше виявлена у творчій спадщині К.Ушинського. Християнський характер його концепції виховання був належно оцінений у дореволюційній науці і дослідниками діаспори. У контексті нашої дисертаційної теми особливо акцентовано увагу на близькості між вченням педагога про діяльність як внутрішній фактор виховання і патристичною ідеєю “внутрішнього творення”, що відзначала у своїй праці В.Василевська. При вивченні моральних аспектів

педагогічної системи К.Ушинського виявлено, що її основою виступає саме християнський виховний ідеал, на чому постійно наголошував і сам вчений.

Питання морального ідеалу у християнстві опинилося і в центрі наукових студій найвидатнішого педагога української діаспори Г.Вашенка. Підкреслюючи, що саме “християнський ідеал покладений в основу педагогічних систем різних європейських народів”, він акцентує увагу на його універсальному характері, відстоює ідею його актуальності.

ВИСНОВКИ

1. Моральне вдосконалення особистості, яке розуміється як безперервний процес, у педагогічній думці IV-XI ст. виступає сновною метою виховання, причому педагогічні ідеї у патристиці виражені опосередковано біблійними термінами, що є наслідком їх органічного зв'язку із світоглядною доктриною. У процесі аналізу ми виділили п'ять основних тем, в яких розкривається зміст морального виховання у Біблії та творах отців Церкви і які відображають динаміку педагогічного процесу.

2. Психолого-педагогічні аспекти зазначених тем, як і діалектика їх розвитку, обумовлені святоотцівською концепцією особистості. Біблійне вчення про людину базується на єдності і суперечності двох провідних ідей: образу Божого і негативного начала, які і визначають основні антиномії християнської педагогіки і які розглядаються у двох проєкціях: етичній і психологічній. Ідея образу Божого у етичному плані стверджує принцип оптимізму і принцип свободи, як вихідних умов виховання, а у психологічному - визначає три складові душі: розумову силу (розум), чуттєву (серце) і бажальну (воля), причому найсуттєвішу роль у моральному вихованні відіграє саме сфера “серця”. Центральне психологічне поняття патристики “серце” у контексті зазначеної теми роздвоєння розуміється як некерована розумом сфера психіки, інстинктивні імпульси якої у патристиці окреслюються поняттям “пристрасті” і виступають внутрішніми причинами людських вчинків.

3. Процес очищення від пристрастей зумовлює зміст морального виховання у святоотцівській традиції. Стосовно нього виділяють кілька основних етапів морального розвитку, які описуються різними якісними

характеристиками і визначають ступінь залежності від зазначених тенденцій. У творах отців Церкви досить значна увага приділяється питанню класифікації основних пристрастей за принципом їх причинно-наслідкових зв'язків у динаміці педагогічного процесу. На основі аналізу творів отців Церкви можна назвати наступних дев'ять основних пристрастей: самолюбство, тілоугодництво, користолюбство, славолюбство, блуд (фрейдівське "лібідо"), гордість, печаль, відчай, гнів.

4. Проблема виховного ідеалу у християнській педагогіці нерозривно пов'язана із процесом подолання пристрастей. Євангельські заповіді розглядаються як ряд послідовних станів, які покликані поступово привести до безпристрасності, що і є метою морального вдосконалення і найвиразніше простежується у заповідях блаженств. Християнський виховний ідеал відзначається конкретністю, становить відкриту систему, яка побудована на принципі альтруїзму, мислиться у діалектиці протиставлень і в динаміці розвитку, характеризується строгою ієрархічністю і психологічною обумовленістю.

5. Основою святоотцівської методології виступає метод "внутрішнього творення", стосовно якого всі інші є допоміжними і поза ним не приносять позитивних результатів. Досліджено наступні методи морального виховання: піст, молитва, читання духовної літератури і група методів, що складають універсальний синтез храмового дійства, до яких належать таїнства, сповідь, церковне мистецтво, свято і проповідь. Якщо основне завдання молитви, посту і читання духовної літератури на початковому етапі морального розвитку полягає у зосередженні на внутрішньому світі, завдяки чому значно послаблюється вплив негативних тенденцій, то основна ціль методів храмового дійства полягає у зв'язку позитивних емоцій із моральним змістом, крім сповіді, специфіку якої ми розкриваємо у порівнянні з методом психоаналізу, і проповіді, яка відзначається поліфункціональністю.

6. Ідеї християнської педагогіки мали значний вплив на зарубіжну та вітчизняну педагогічну думку, що проявляється у наступних рисах: характерній системі етичних орієнтацій, яка базується на принципах свободи і унікальності особистості, моральній детермінації виховання, культивуванні альтруїстичних цінностей, зверненні до внутрішнього світу особистості із специфічним розумінням суперечностей розвитку у контексті патристичної теми роздвоєння і боротьби.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

1. Християнська педагогіка: принцип свободи і унікальності особистості // Рідна школа. - 1997. - №11. - С.23-24.
2. Наставник давньоукраїнського учительства // Початкова школа. - 1997. - №11. - С.52-53.
3. Психологічні основи християнської педагогіки // Моральна цінність християнства і відродження національної школи. - Київ - Тернопіль, 1995. - С.59-64.
4. Думки Іоана Златоуста про виховання дітей : моральний аспект // Вісник Тернопільського експериментального інституту педагогічної освіти. - Тернопіль, 1995. - С.105-111.
5. Роль християнства у становленні педагогічної думки // Освітянин. - 1997. - №4-5. - С. 33-34.
6. Елементи християнської педагогіки в школі // Освітянин. - 1997. - №4-5. - С. 35-36.
7. Основи християнської педагогіки (спецкурс). - Тернопіль, 1995. - 16с. (у співавт. А.В. Вихрущ).
8. Основи християнської моралі (проект програми). - Тернопіль, 1996. - 15с.
9. Педагогічні ідеї Іоана Златоуста // Релігія і Церква в національному відродженні України. - Тернопіль, 1993. - С. 28-30.

Анотація

Карагодін В.М. Проблема морального виховання у педагогічній думці IV-XI століть. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 - теорія та історія педагогіки. - Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника, Івано-Франківськ, 1997.

Дисертація присвячена питанням морального виховання у педагогічній думці IV-XI ст. У дослідженні визначено основні концептуальні положення християнської педагогіки, виявлено тенденції морального розвитку особистості у патристиці, встановлено ієрархію моральних цінностей виховного ідеалу, розкрито особливості системи методів морального виховання, проаналізовано ефективність педагогічних ідей християнства у становленні вітчизняної та зарубіжної педагогіки. Матеріали дослідження можуть використовуватися при вивченні історії педагогіки, етики та релігієзнавства, розробці спецкурсів.

Ключові слова: моральне виховання, особистість, виховний ідеал, методи морального виховання, християнська педагогіка, патристика.

Аннотация

Карагодин В.Н. Проблема нравственного воспитания в педагогической мысли IV-XI веков. - Рукопись.

Дисертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики. - Прикарпатский университет им. Василия Стефаника, Ивано-Франковск, 1997.

Диссертация посвящена вопросам нравственного воспитания в педагогической мысли IV-XI веков. В исследовании определены основные концептуальные положения христианской педагогики, выявлены тенденции нравственного развития, установлена иерархия ценностей воспитательного идеала, раскрыты особенности системы методов нравственного идеала, проанализировано эффективность педагогических идей христианства в становлении отечественной и зарубежной педагогики. Материалы

исследования могут использоваться при изучении истории педагогики, этики, религиоведения, разработке спецкурсов.

Ключевые слова: нравственное воспитание, личность, воспитательный идеал, методы нравственного воспитания, христианская педагогика, патристика.

Annotation

Karagodin V.M. The problem of moral upbringing in the pedagogical thought of IV-XI centuries. - Manuscript.

The thesis for a degree of Candidate of Science in Pedagogies Speciality 13.00.01 - Theory and History of Pedagogies - V. Stephanyk Prikarpatsky University, Ivano-Frankivsk, 1997.

This dissertation is devoted to the questions of moral in the pedagogical thought of IV-XI centuries.

This research work deals with the definition of the tendencies of the moral development of a personality in the patristic study, with the determining the hierarchy of moral values of the education ideal, with the investigation of the peculiarities of the system of methods of moral upbringing, and with the analysis of the effective pedagogical ideals of christianity in the development of native and world pedagogics. These research materials may be used in learning the istory of pedagogics, ethics and in religious study or in making special courses up.

Key words: moral upbringing (education), personality, the educational ideal, methods of moral upbringing, christian pedagogics, patristic study.

Підписано до друку 17.11.1997 р. Формат 60x80/16
Друк. Аркушів 1. Тираж 100.

Віддруковано на видавничій системі **RA^{RISOGRAPH} 4300**
в Тернопільському державному технічному університеті
імені Івана Пулюя

430958

AB 39.076